

ТАДЕУШ ЧАЦЬКИЙ В ІСТОРІЇ ВОЛИНИ

Тадеуш Чацький (1765–1813) – яскрава постать в історії польської культури та освіти на межі XVIII–XIX століть, коли внаслідок історичних подій цього часу перед польською елітою постало реальне питання, яким чином зберегти власну культуру та мову. Чацький – один із засновників польського товариства прихильників наук (1800), візитатор шкіл Волинської, Київської, Подільської губерній (з 1803), засновник кременецького ліцею (1805) – приклав чимало зусиль для поширення шкільної мережі та просвітництва на Волині, завдяки тому вдалося зберегти польську мову в освітніх закладах аж до повстання 1830 р. і таким чином сприяти вихованню патріотів своєї вітчизни.

Освітня діяльність Тадеуша Чацького, на прохання мешканців Волині, була увічнена пам'ятною медаллю (1809). Її автор – видатний російський митець Федір Толстой (1785–1873), один із найяскравіших представників класицизму в першій половині XIX ст. Мета пропонованого нижче тексту – з'ясувати, які саме відомості ця медаль містить стосовно Т. Чацького і яким чином вони співвідносяться з історією Волині та Польщі.

В традиції медальєрного мистецтва медаль належить до так званих “персональних”, оскільки на лицевій стороні, в середині, зображено лівий погрудний профіль Чацького. Інші складові медалі: 1) легенди латинською мовою (аверс та реверс), 2) герби; 3) негеральдичні (штучна та персоніфікована природна) фігури; 4) умовно-алегорична композиція; 5) дата створення медалі.

1. Легенди латинською мовою розміщено по зовнішньому колу аверсу та реверсу. Легенда на аверсі визначає нагоду створення медалі – увічнення пам'яті Т. Чацького; адресанта – громадян (підданих) Волині; адресата – нащадків. Легенда реверсу визначає просвітницький характер діяльності Чацького. Написи несуть репрезентативне та комунікативне навантаження.

2. Профіль Чацького на лицевій стороні оточують герби 12 повітових міст Волині, що з'єднані вінком (негеральдична штучна фігура) з дубового листа (дуб – символ міцності і сили). Поле щитів, фігури визначені графічно. Перший правий герб (вгорі), – червоний хрест в золотому полі, належить Новоград-Волинському. Його головуюча позиція обумовлена тим, що місто з 22.01.1796, після включення Волині до складу Російської держави, стає центром Волинського намісництва. Крім того, цей же герб до затвердження герба Волинської губернії (5.12.1856) використовувався як герб Волинського намісництва. (Це підтверджується нобілітаційними документами дворян губернії, картографічними матеріалами, що зберігаються у фондах ВКМ). Перший лівий герб (вгорі) належить Кременцю. Його позиція визначена тим місцем, яке місто займає в просвітницькій діяльності Чацького: заснування кременецького ліцею, в перспективі його перетворення в університет, бібліотека, нумізматычний кабінет, сад та інші елементи учбового закладу вищого типу. В цьому контексті виконують репрезентативну функцію.

3. На зворотній стороні, праворуч від центральної фігури розміщено золоте сонце в проміннях світла (негеральдична природна фігура, колір визначений графічно), що є символом істини, правди, провідення, мудрості, тощо. На сонці – вензель імператора Олександра I. Цар Олександр визнав великі заслуги Чацького у справі освіти і дозволив увічнити його пам'ять карбуванням пам'ятної медалі. Прохання було подане за ініціативою Чарторийських після відвідування музею. В даному контексті відбулася персоніфікація фігури (сонце) і її ототожнення із конкретною історичною особою (цар Олександр I). Це є один із засобів, яким елементи геральдики вводилися до творів медальєрного мистецтва.

4. Алегорично-умовна композиція на зворотній стороні зображає Афіну, яка жезлом на правій руці ледь торкається “безмятежно” сплячого генія, а лівою показує

на сяюче сонце з вензелем Олександра І. Афіна – богиня мудрості і справедливої війни, покровителька мистецтва, знань. Вона захищає суспільний порядок і героїв. Античний образ Афіни втілює організуючу і керуючу сили розуму, який упорядковує космічне і суспільне життя, прославляє суворий устрій держави, що заснована на демократичному законодавстві. Композиція з однієї сторони фіксує вірнопопданість, а з другої сторони, символіка образу Афіни, в контексті історичних подій Польщі кінця XVIII століття, набуває значно ширшого змісту.

5. Дата створення і замовлення медалі – 1809 рік розміщується нижче зображення алегорії і Афіною. Можна припустити, що саме ця дата була обрана не випадково. 1809 р. виконувалося 280 років Статуту Великого князівства Литовського 1529 року – одній з перших у Європі систематизованих збірок законів. Крім того, сам Чацький приклав чимало зусиль для вивчення цієї пам’ятки правничої думки (1800). На 1809 рік приходилася ще одна кругла дата – 240 років Люблінський унії 1569 року, коли Велике князівство Литовське (і Волинь у його складі) та Польща об’єдналися у єдину федеративну державу – Річ Посполиту, з загальнодержавним сеймом та одним обраним королем (він же і великий князь Литовський). В цьому контексті поява гербів волинських міст на медалі набуває іншого навантаження, крім згаданих персонального і комеморативного.

Після 3-го розподілу Польщі з політичної карти Європи зникає держава з давньою історією, культурою, освітою. Тому дана медаль була не стільки присвячена Чацькому, скільки мала бути позацензурним нагадуванням про минуле власної батьківщини. Введені геральдичні мотиви підкреслювали особливу офіційність і урочистість медалі. Крім того, в традиції медальєрного мистецтва зображення гербів були обов’язковими для медалей, що пов’язані з коронацією та чи урочистою присягою підданих тієї чи іншої частини держави. 1809 року, як і у 1569 році піддані (не тільки громадяни) присягалися на вірність вітчизні. Саме ця специфіка діяльності Тадеуша Чацького, що визначена в змісті медалі засобами геральдики, і надала можливість Адаму Міцкевичу назвати Чацького тим, хто об’єднав Волинь і Україну з Польщею.

Події конкретної історичної доби дають нагоду для створення пам’ятних медалей чи персональних і їх зміст. Мала форма, що властива творам медальєрного мистецтва, сприяла проникненню до арсеналу його виразових засобів символіки та алегорії. “Ідеографічний принцип”, що закладений до алегорії, передбачає знакову взаємодію його складових елементів, кожний з яких спроможний нести символічне навантаження. Геральдика (так само, як і сфрагістика), не тільки органічно вписується до системи подібних знаків; але й переважно співпадає за формою з медалями. Тому герби, окремі геральдичні елементи вживалися при створенні медальєрних композицій, як в плані вираження, так і в плані змісту. Вживання латинської мови – ще один спільний дотик медальєрного мистецтва і геральдики. Можливості, що закладені в поєднанні медальєрного мистецтва і геральдики, свідомо використовувалися діячами польського повстання 1863 року. Ця медаль була першою в творчій спадщині Федора Толстого, чий дитячі роки пройшли в Полоцькому Єзуїтському колеґіумі та Онемсенах, і чийм вчителем був відомий патер Грубер.

Ç áðàæ áí í ýì ääèë³ í ääüüáí î â êí èç³: Ç.Â. Êóçí äöî á. Ôäüî ð Ī äò ðî âè ÷ Æ ëñò î é. – Ī .: “Èñéóññò äî ”, 1977. – Ñ. 53.

Опубликовано в:

Zamojszczyzna i Wołyń w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka. – Zamoż, 2000. к • #• С.139–140.